

to Litwa stała się, tak jak i Polska, częścią NATO i Unii Europejskiej, można zapewne oczekiwać na kolejną publikację Adama Bobryka, która w równie interesujący i wyczerpujący sposób zaprezentuje obecną sytuację mniejszości polskiej na Litwie.

Aneta Ignatowicz
Akademia Podlaska w Siedlcach

Krzysztof B u c h o w s k i, *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2006, ss. 469.

Wzajemne relacje polsko-litewskie są w wyjątkowym stopniu obarczone spuścizną doświadczeń wspólnej wielowiekowej historii. Wielu badaczy wskazuje, iż odrodzenie litewskie, które nastąpiło w końcu XIX wieku, a następnie kształtowanie się Republiki Litewskiej w XX wieku, w dużej mierze bazowało na opozycji wobec polskości. Związane to było z konkurencją kulturową oraz burzliwymi procesami narodowościowymi przebiegającymi na przestrzeni wieków. Szczególnie odbił się na świadomości fakt asymilacji szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego i przyjęcia przez ich potomków polskiej opcji narodowej. Kultura i tradycja litewska została przechowana przez ubogie warstwy chłopstwa, co obarczone zostało dużym stopniem konserwatyzmu, stereotypów i uprzedzeń.

Krzysztof Buchowski jako podstawowy cel swojej książki postawił rekonstrukcję wzajemnego postrzegania, jak też analizę mitów, stereotypów obecnych w stosunkach polsko-litewskich. Jak zaznacza sam autor: „Stawiane pytania badawcze dotyczą źródeł, treści, zasięgu oraz roli mitów, obrazów i stereotypów w stosunkach między społeczeństwami. W omawianym okresie skryształizował się w oczach Litwinów zdecydowanie negatywny wizerunek Polaków i Polski, pojawiły się także bardzo nieprzychylnie polskie opinie o Litwie i Litwinach. Zatem celem opracowania jest również odpowiedź na pytanie o przyczyny narastania wzajemnych uprzedzeń. Tak pojęte zadania odnoszą się do zjawisk należących do kultury duchowej: emocji, poglądów, ocen, nastrojów i reakcji psychicznych”. Szczególnie ważne jest, że autor zwrócił uwagę na rolę klimatu emocjonalnego. W sposób istotny ubogaca to wyniki badań i stawia w bardziej przejrzystej perspektywie fakty historyczne.

Wielu polskich badaczy zajmowało się problematyką polsko-litewskich relacji czy też funkcjonowaniem społeczeństwa litewskiego oraz polskiej mniejszości narodowej na obszarze tego państwa. Należy wymienić tu m.in. Juliusza Bardacha, Grzegorza Błaszczyka, Izabelę Borucińską, ks. Romana Dzwonkowskiego, Piotra Eberharda, Andrzeja Firewicza, Adama Hlebowicza, Alinę Grynię, Henrykę Ilgiewicz, Mieczysław Jackiewicza, Jana Jurkiewicza, Tadeusza Katelbacha, Marcelego Kosmana, Zbigniewa Kurcza, Piotra Łossowskiego, Romualda Mieczkowskiego, Krzysztofa Sidorkiewicza, Jana Sienkiewicza, Aleksandra Srebrakowskiego, Jerzego Surwiło,

Józefa Szostakowskiego, Jerzego Tomaszewskiego, Krzysztofa Tarkę, Jakuba Wajera, Jarosława Wołkonowskiego, Henryka Wisnera, Hannę Wójcik-Łagan. Dzięki tym badaczom jak i niewymienionym tutaj zyskujemy bardzo cenne wiadomości i analizy przybliżające nam życie bliskiego wielu Polakom społeczeństwa. Jest to dobry stan wiedzy. Niemniej książka Krzysztofa Buchowskiego odmiennie niż dotychczasowe syntezy podchodzi do stosunków polsko-litewskich. Analizuje bowiem subiektywną interpretację przeszłości, która opiera się na obrazowej i emocjonalnej opinii. Poddaje ocenie uproszczone sądy wartościujące. Przedstawia irracjonalne postawy, które charakteryzują się głębokim przekonaniem w prawdziwość zmitologizowanych wyobrażeń i uprzedzeń. Powiązane jest to z przeświadczeniem o przewadze danej nacji nad drugą.

Pomimo dość umownych dat, granice czasowe opracowania nie budzą zastrzeżeń. Choć w tytule autor zaznacza, iż w polu jego zainteresowań znajduje się pierwsza połowa XX wieku, niejednokrotnie odwołuje się do wydarzeń wcześniejszych. Niemniej, by zrozumieć istotę zdarzeń, jest to niezbędne. Nie budzi więc zdziwienia, gdy spotykamy informacje odnoszące się do końca XIX wieku. Litewski ruch narodowy, który kształtował się w silnej opozycji do polskości, rozwijał się bowiem od 1883 r. Wtedy to rozpoczęto wydawanie gazety „Ausra” (Jutrzenka), która była impulsem odrodzenia i procesów przemian. Autor kończy swe zasadnicze rozważania na roku 1944. Data ta nie zamyka półwiecza. Jednakże jest ona dość symboliczna. Kończy bowiem okres o dość dużej różnorodności wydarzeń, kształtowania granic państwowych i funkcjonowania zmiennych systemów społecznych oraz politycznych. W tym roku nastąpiło, po klęsce Niemców w tym regionie, umocnienie się władzy radzieckiej i zdominowanie życia publicznego przez ideologię leninowsko-marksistowską na kilkadziesiąt lat. Drastycznie ograniczony został zakres aktywności grupowej mniejszości polskiej, a kontakty z Polską miały przede wszystkim charakter oficjalny i ideologiczny. Po tym okresie w większym stopniu wyolbrzymiano i powielano stare stereotypy, niż generowano nowe. Wiązało się to również z przewartościowaniem ocen dotyczących innych narodowości ze strony społeczeństwa polskiego. Zaczęto bowiem odchodzić od mitu wielonarodowościowej Rzeczypospolitej, gdzie Litwini, Białorusini, Ukraińcy i inne nacje wspólnie działają dla społeczności polskiej jako lidera wspólnego państwa. Stąd pomimo pewnej umowności chronologicznego końca rozważań należy to rozwiązanie zaakceptować.

Mocną stroną książki jest bogaty materiał źródłowy, na którym oparł się autor. W związku z tym, że specyfika badań dotyczyła przede wszystkim stanowiska opinii publicznej, jako podstawowe źródło przyjęto prasę. To prawidłowe podejście, gdyż właśnie w czasopiśmie w największym stopniu zostały odzwierciedlone i utrwalone poglądy oraz przekonania społeczeństwa, które funkcjonowało wiele lat temu. Autor zadbał również o reprezentatywność analizowanych gazet, uwzględniając tak orientację polityczną, jak i zasięg wydawniczy. Łącznie jest to aż 140 tytułów. Z polskich można wymienić np.: „Czas”, „Dziennik Wileński”, „Gazetę Polską”, „Gazetę Warszawską”, „Gazetę Wileńską”, „Kurier Wileński”, „Muche”, „Myśl Narodową”, „Pias-ta”, „Przegląd Wileński”, „Robotnika”, „Rzeczpospolitą”, „Słowo”, „Warszawski Dziennik Narodowy”. Natomiast wśród litewskich tytułów znalazły się m.in. „Auszra”, „Darbininkas”, „Diena”, „Kuntaplis”, „Lietuva”, „Lietuvos Aidai”, „Lietuvos

Żinios”, „Musu Vilnius”, „Rytas”, „Socjaldemokratas”, „Trinitas”. Autor nie poprzestał na prasie i sięgnął również do zasobów archiwalnych, zarówno polskich, jak i litewskich. Wydobył z nich takie dokumenty, które umożliwiały mu ukazanie, jak mity i stereotypy wpływały na decyzje polityczne. Uzupełnieniem tych materiałów były wspomnienia osób znaczących społecznie oraz liczne pozycje książkowe. Należy podkreślić, iż wykaz źródeł i literatury obejmuje 33 strony. Wskazuje to na dobre zgłębienie problematyki przez autora i szeroko przeprowadzoną kwerendę.

Pozycja ta została podzielona na cztery rozdziały, które uzupełnione są epilogiem, w którym ukazano funkcjonowanie starych mitów, jak i tych, które pojawiły się w drugiej połowie XX wieku. Układ książki ma charakter chronologiczno-problemowy. Autor zadbał o duży stopień obiektywizmu. Osiągnął to poprzez przedstawienie nie tylko polskiej interpretacji wydarzeń i ich ocen, ale zaprezentował również wiele argumentów wysuwanych przez stronę litewską. Wielowątkowy charakter pracy ułatwił wyeksponowanie tych skomplikowanych elementów życia społecznego.

Rozdział I został zatytułowany „U źródła mitów, stereotypów i uprzedzeń”. Ukazano w nim wzajemne postrzeganie narodów do przełomu XIX i XX wieku, narodziny litewskiej mitologii w polskiej kulturze, mity leżące u podstaw litewskiego ruchu narodowego, tworzone na przełomie wieków nowe wizje stosunków z Polakami, stanowisko polskiej opinii publicznej wobec litewskiego ruchu narodowego oraz zgody narodów w okresie nacjonalizmu. W rozdziale II: „Mitologia konfliktu z lat 1915-1922” przeanalizowano kwestie narastania wzajemnej niechęci w czasie I wojny światowej, rozwój konfliktu w latach 1919-1922, antagonizm z litewskiej perspektywy, obraz eskalacji konfliktu w świadomości historycznej Litwinów, przebieg sporu w ocenie polskiej opinii publicznej, polskie argumenty za interwencją, mity federalcyjne, jak też miejsce konfliktu w polskiej świadomości historycznej.

Zupełnie nowe uwarunkowania kształtowania się schematycznych, uproszczonych konstrukcji myślowych o podłożu wartościującym i emocjonalnym pojawiły się po uzyskaniu oraz utrwaleniu przez obydwa państwa niepodległości. Zagadnienia te zostały przedstawione w rozdziale III: „Wzajemne postrzeganie, mity i stereotypy w latach międzywojennych”. Zawarto w nim takie zagadnienia, jak stosunki polsko-litewskie do września 1939 r., budowa mitu wileńskiego na Litwie, koncepcje o spolonizowanych Litwinach, Polska w oczach Litwinów do nawiązania stosunków dyplomatycznych w marcu 1939 r., cechy narodowe Polaków w litewskim stereotypie, ocenę przez Polaków funkcjonowania Litwy Kowieńskiej, narodowe cechy Litwinów w polskim stereotypie oraz pewną próbę zmiany postaw w okresie międzywzajemnym uznaniem państw a wybuchem II wojny światowej. Rozdział IV odnosi się do bardzo złożonego czasu walk, zmian granicznych, utraty suwerenności przez obydwa kraje i narastania nowego konfliktu. Został on zatytułowany: „Od sympatii i nadziei do wrogości w latach II wojny światowej”. Przedstawiono w nim życie w Kownie i Wilnie między wrześniem 1939 r. a czerwcem 1941 r. i transformację wzajemnych relacji, złudzenia i resentymenty polskich władz na uchodźstwie, dramatyczne losy pod niemiecką okupacją oraz kontrowersje wokół oceny konfliktu na Wileńszczyźnie w latach 1941-1944. Całość zakończona jest bibliografią, wykazem najważniejszych skrótów, spisem ilustracji, indeksem osobowym i streszczeniem w języku angielskim.

Niewątpliwie książka *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku* autorstwa Krzysztofa Buchowskiego wypełnia lukę w literaturze przedmiotu. Ukazuje ona relacje między naszymi narodami z zupełnie nowego punktu widzenia, który dotychczas analizowany był marginalnie i fragmentarycznie. Ma ona więc duży walor poznawczy. Autor wykazał nie tylko historyczne uwarunkowania tworzenia się wzajemnych uprzedzeń i ich społeczny odbiór, ale również dowiódł, iż współcześnie, pomimo braku izolacji, koniec mitów jest tylko pozorny. Głębokie uprzedzenia sprzed wielu dziesięcioleci w rozmaitej formie dają nadal o sobie znać. Książka zawiera nie tylko duży zasób opinii i ocen, ale też znaczący ładunek zestawień faktograficznych. Merytoryczną zawartość ocenić należy więc bardzo wysoko.

Nasuwać się jednak pewne drobne uwagi. W bardzo ciekawym epilogu autor nie wspominał o lansowanej na początku lat dziewięćdziesiątych koncepcji „wiczów” litewskich. Polegała ona na tym, iż na Litwie nie ma Polaków, tylko spolonizowani Litwini, pochodzący ze sfer dawnej arystokracji, których wyróżnia posiadanie końcówki nazwiska „icz”, np. Sienkiewicz, Mickiewicz, Dwilewicz. Na potrzeby tej idei został stworzony nie tylko „język”, ale również propagatorzy tej idei wydawali własną prasę, byli dostrzegani w mediach i aktywnie brali udział w życiu społecznym. Również pewne wątpliwości wzbudza przyjęcie jako cezury rozdzielającej wrzesień 1939 r., a nie październik, kiedy to na znak protestu przeciwko zajęciu przez Litwinów Wilna, Kowno opuścili wszyscy polscy dyplomaci i zamknięta została ambasada Rzeczypospolitej. Niemniej uwagi te w żadnym stopniu nie umniejszają rangi książki. Są jedynie pewnym uzupełnieniem. Książka Krzysztofa Buchowskiego niewątpliwie jest publikacją, którą można polecić nie tylko specjalistom z zakresu historii czy socjologii, ale również szerokiemu kręgowi odbiorców. Spełnia ona bowiem nie tylko wszelkie standardy pracy naukowej, ale posiada także ważny aspekt popularyzatorski.

Adam Bobryk
Akademia Podlaska w Siedlcach

„Rozkaz wewnętrzny”. Duszpasterstwo wojskowe wobec działań zbrojnych II wojny światowej w świetle dokumentów i rozporządzeń Biskupa Polowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, oprac. Marek Wesołowski, Warszawa: Ordynariat Polowy WP, Akademia Obrony Narodowej 2007, ss. 436.

Każda rozwinięta i wewnętrznie zróżnicowana instytucja współczesnej cywilizacji posiada wypracowany przez dziesiątki, a czasem i setki lat sposób działania, który w naszej kulturze pozostawia pisemne ślady. Owo wytwarzanie dokumentów służy zarządzaniu tą strukturą a także międzypoziomowej i równorzędnej w niej komunikacji. Specyfika archiwaliów, choć znacznie ustandaryzowanych wiekami praktyki kancelaryjnej, zależy w ogromnej mierze od typu czy charakteru instytucji, od celów jej istnienia i działania. Staje się bardzo szczegółowa, gdy instytucja harmonizuje cele